

УДК 314.18

Демографічний стан в Україні в умовах глибокої трансформаційної економічної кризи

О.П. ЗОРЯ

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,
E-mail: alex16.67@mail.ru**Авторське резюме**

У представлений статті автором аналізується вплив демографічного стану в Україні в умовах глибокої трансформаційної економічної кризи та окремих аспектів якості життя населення України. Демографічна проблема в Україні занепокоює політиків, соціологів, економістів та пересічних громадян. Однак, у широких колах громадськості переважають не зовсім обґрунтовані погляди щодо причин цієї кризи та, відповідно, способів виходу з неї. Поліпшення демографічної ситуації можна очікувати лише за умови поліпшення економічної ситуації в Україні, центральну роль у цьому мають відіграти: подолання бідності, на основі зростання доходів та рівня життя всього населення; реформування сфери праці, оскільки саме тут формуються провідні важелі репродуктивних і міграційних настанов; забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя не тільки для самого працюючого, але й для його утриманця. Соціально-економічна перебудова суспільства в Україні спричинила гострі проблеми. Їхнє вирішення передбачає розробку науковообґрунтованої комплексної програми подолання демографічної кризи, яка б охоплювала не тільки питання простого відтворення населення, але й його розвитку у широкому соціальному контексті.

Ключові слова: демографічний стан, соціальна політика, економічна криза, наявне населення, постійне населення, смертність, народжуваність, природне зменшення.

Demographic situation in Ukraine in conditions of deep transformation of the economic crisis

O.P. ZORYA

Zaporozhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: alex16.67@mail.ru

Abstract

In presented article the author analyzes the impact of demographic situation in Ukraine in conditions of deep transformation of the economic crisis and individual aspects of quality of life of the population of

© О.П. Зоря, 2015

Ukraine. The demographic situation in Ukraine worried politicians, sociologists, economists and ordinary citizens. However, in the wider communities dominated not very informed views regarding the causes of this crisis and, consequently, ways out of it. Improving the demographic situation can be expected only if the improvement in the economic situation in Ukraine, a Central role to play in this is: overcoming poverty, based on revenue growth and standard of living of the whole population; the reformation of labour, because it is here guiding levers reproductive and migration facilities; providing an effective employment, which has become a reliable guarantee an adequate standard of living not only for the workers, but also for his dependents. Socio-economic restructuring of society in Ukraine caused acute problems. Their solution involves the development of science-based comprehensive program of overcoming of demographic crisis, which would include not only the simple reproduction of the population, but also its development in a broad social context.

Key words: demographic status, social policy, economic crisis, population, population, mortality, fertility, natural decline.

Постановка проблеми. Сьогодні увага вітчизняних соціологів усе частіше звертається на виявлення тих чи інших чинників, характеристик, особливостей щодо демографічного стану в Україні. Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням проблеми демографічної ситуації України займається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Вивченню впливу демографічної ситуації на економіку держави присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених, таких як Е. Лібанова; С. Біляцький, А. Хахлюк, О.А. Богуцький, С. Вовканич, І.Є. Голубева, І. Прибиткова та інші.

Мета дослідження – проаналізувати вплив демографічного стану в умовах глибокої трансформаційної економічної кризи та окремих аспектів якості життя населення України.

Виклад основного матеріалу. Демографічний стан та його зміни акумулюють вплив широкого кола соціальних, економічних, суспільно-політичних, екологічних чинників – як скороминущих, так і довгострокових, тих, які пов'язані зі специфікою суспільно-історичного розвитку країни, та тих, що викликані соціальними зрушеннями, які вона переживає нині. Соціально-демографічна динаміка в Україні періоду її незалежності формувалася спочатку в умовах глибокої трансформаційної економічної кризи, потім – вельми нетривалої посткризової стабілізації, яка була перервана погіршенням економічної ситуації в країні під впливом світової фінансової кризи. Загалом в Україні протягом усього цього періоду зберігався доволі високий ступінь соціально-економічної нерівності, включаючи гендерну і територіальну. Поширеними лишилися значні масштаби соціального відторгнення, поляризації та маргіналізації населення, відбувалося погіршення якості освіти, загострилися проблеми доступу різних верств населення до якісної охорони здоров'я тощо. Загальносвітові соціально-демографічні тенденції розвитку передбачають оптимізацію чисельності населення і демографічного навантаження на суспільство [5]. Економічно розвинені європейські країни досягли такого рівня відтворення населення,

що характеризуються низькими показниками народжуваності, проте і низькими рівнями смертності. Економічна криза та політична нестабільність в Україні відобразилися на середній тривалості та якості життя населення, які зберігають тенденцію до зменшення. Така негативна соціально-демографічна ситуація стимулює розвиток внутрішньої і зовнішньої напруженості та конфліктів. Таким чином, демографічний стан є визначальним для забезпечення стабільного та безпечного розвитку країни, проблеми демографії і якості життя населення України потребують постійної уваги з боку держави та контролю щодо виконання чинних норм соціального законодавства.

Нааявність достовірної демографічної інформації є необхідним елементом забезпечення нормального життєдіяльності суспільства. Україна характеризується особливостями демографічного розвитку (механізмів відтворення населення, сімейно-шлюбних відносин). Рівень смертності не знижується, а очікувана тривалість життя коротше, ніж у розвинених країнах. Показники складу, динаміки населення, якості та рівня його життя дозволяють оцінити можливості і тенденції соціально-економічного розвитку країни, вказують на необхідність впровадження певних державних заходів, спрямованих на позитивний розвиток демографічної ситуації.

Сучасна демографічна ситуація характеризується збереженням тенденції скорочення чисельності населення України. У ході розробки прогнозу смертності населення України до 2025 року Інститутом економіки НАН України розглянуто три можливі його сценарії, які умовно названі песимістичним, середнім і оптимістичним [1]. При розробці стабілізаційного варіанта прогнозу зроблено припущення, що в межах прогнозованого періоду будуть створені умови, які перешкоджатимуть подальшому погіршенню стану здоров'я. З'являться передумови зниження захворюваності та інвалідності, підвищення тривалості життя, проте це не спричинить переходу від досить відсталого до більш сучасної моделі здоров'я. Цей варіант можливий при істотному підвищенні життєвого рівня в Україні, поліпшенні екологічної ситуації, перегляді ідеології української системи охорони здоров'я.

Основні причини демографічних змін в Україні: падіння рівня народжуваності, який на сьогодні майже на 40% нижчий від зареєстрованого

на початку 90-х років; інтенсифікація смертності населення; старіння населення: на сьогодні частка осіб похилого віку складає по Україні близько 30%; депопуляція внаслідок перевищення кількості померлих над кількістю народжених населення; нестійкість шлюбів та різке зменшення; втрата традицій багатодітності; відсутність середнього класу населення.

Незважаючи на наявність декількох державних програм у галузі охорони здоров'я, кошти на їх виконання закладаються недостатньо. Нині рівень державних витрат на охорону здоров'я в Україні в розрахунку на душу населення в дев'ять разів менший за середньоевропейський показник, у 14 разів нижчий, ніж у ЄС, у 4-7 разів нижчий, ніж у країнах Центральної та Східної Європи, причому використовуються ці кошти неефективно і ситуація у цій сфері не поліпшується. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також її динаміки протягом останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи (див. табл. 1).

Досліджуючи вищезазначені показники за останнє десятиліття по Україні, можна сказати, що однією з проблем соціально-економічного розвитку України є відчутне загострення демографічної ситуації. Підтвердженням цього є насамперед те, що за останні 10 років в умовах, коли на території України не було епідемій чи природних катаклізмів, чисельність її населення зменшилась на 3,9 млн. осіб [2]. Результатом скорочення чисельності населення стає деформація всіх основних демографічних показників: тривалості життя, статеві-вікової структури населення, шлюбності, розлучуваності, еміграції тощо в бік їх погіршення. Протягом 2005-2014 рр. чисельність наявного населення в Україні скоротилася більш ніж на 3,9 млн осіб. Станом на 01.12.2014 р. вона становила 43 млн. осіб. Чисельність постійного населення скоротилася також на 3,9 млн осіб. Станом на 01.12.2014 р. вона становила 42,8 млн. осіб. З початком нового століття інтенсивність природного зменшення чисельності стала потроху знижуватися, пере-

важно під впливом динаміки народжуваності. Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1000 осіб) смертності в 2005 р. становлять – 16,7%, в 2014 р. – 14,6 %. Зменшення загальних коефіцієнтів (у розрахунку на 1000 осіб) смертності на 2,1%. Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1000 осіб) народжуваності в 2005 р. становлять – 9,1%, в 2014 р. – 10,9 %. Збільшення загальних коефіцієнтів (у розрахунку на 1000 осіб) народжуваності на 1,8%. Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1000 осіб) природного зменшення в 2005 р. становлять -7,6%, в 2014 р. – -3,7 %. Збільшення загальних коефіцієнтів (у розрахунку на 1000 осіб) природного зменшення на 3,9%. Певне скорочення смертності та збільшення народжуваності привело до деякого підвищення коефіцієнта природного зменшення чисельності населення в Україні.

Стан сучасної демографічної ситуації в Україні можна кваліфікувати як кризовий не лише тому, що депопуляція поєднується зі значним погіршенням здоров'я населення та інших його якісних характеристик, а й тому, що за певних умов криза може перетворитися на демографічну катастрофу [4].

Для сучасної демографічної ситуації в Україні характерні: зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту; постаріння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину; скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок; погіршення здоров'я нації; інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний.

У сфері охорони здоров'я і зниження смертності населення основними напрямками державної демографічної політики мають бути: підвищення якості життя; удосконалення системи охорони здоров'я; підвищення якості медичного обслуговування; створення безпечних умов праці; профілактика та зниження професійної захворюваності; охорона й збереження здоров'я дітей; створення альтернативної страхової медицини; просвітницька та освітня діяльність, спря-

Таблиця 1

Основні демографічні показники в Україні у 2005-2014 рр. *

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чисельність наявного населення, млн.осіб	46,9	46,6	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4	43,0
Чисельність постійного населення, млн.осіб	46,7	46,5	46,2	46,0	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2	42,8
Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1000 осіб)										
смертності	16,7	16,3	16,5	16,4	15,3	15,2	14,5	14,5	14,6	14,6
народжуваності	9,1	9,9	10,2	11,1	10,8	10,8	11,0	11,4	11,1	10,9
Природне зменшення	-7,6	-6,4	-6,3	-5,3	-4,2	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,7

* За даними Держкомстату України (станом на 1 грудня 2014 року).

мовані на профілактику захворювань і піклування про здоров'я [3].

У сфері сімейної політики та народжуваності основними напрямками державної демографічної політики мають бути: створення сприятливих умов для економічної самостійності і зростання добробуту сімей; удосконалення системи соціального обслуговування сімей; пріоритетність охорони материнства і дитинства у реалізації програм розвитку охорони здоров'я та інших соціальних програм; підвищення якості, розширення форм і видів медичного обслуговування жінок репродуктивного віку.

Висновок. Отже, демографічний чинник є одним із базових для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і як результат – величина сукупного національного доходу. Дослідження демографічного стану України вказує на високий рівень смертності та депопуляцію, що є загрозою для перспектив роз-

витку нації. Підтвердженням цього є визначена ООН першість України за рівнем смертності та останнє місце серед країн Європейської спільноти за індексом тривалості життя. Якщо в подальшому народжуваність не підвищиться, то кількість літніх людей набагато перевищить питому вагу працездатних у структурі населення. Це може призвести до зростання кількості бідних та зменшення споживчого попиту. Механічна рухливість та інтенсивний вплив осіб молодого віку зумовлюють деформацію вікової структури працездатних. Отже, питання покращення демографічної ситуації в країні та поліпшення умов життя населення є одними з основних завдань держави.

Для успішного подолання соціально-економічної кризи демографічна політика повинна спрямовуватися на: зниження рівня смертності за допомогою реформування системи охорони здоров'я та підвищення матеріального добробуту людей; скорочення кількості розлучень; економічну підтримку молодих родин, як природного середовища життєзабезпечення дітей; підвищення рівня життя багатодітних сімей; зміцнення правового захисту дітей; створення нових робочих місць для молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Урядовий кур'єр. – 2011. – № 18. – С. 2.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
3. Польова Т. Аналіз демографічних змін та якості життя населення у сучасній Україні [Текст] / Т. Польова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2 (6). – С. 165-171.
4. Терещ В. Природний рух населення й депопуляція в Україні на тлі європейської демографічної ситуації [Текст] / В. Терещ // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 4. – С. 19-23.
5. Шаповал А. Демографічний стан і проблеми відтворення населення України [Текст] / А. Шаповал // Віче. – 2009. – № 20. – С. 22-23.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015

REFERENCES:

1. Uryadovyy kur'yer (Governmental Courier). – 2011. – № 18. – P. 2.
2. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy (The official website of the State Statistics Committee of Ukraine). – Mode of acces: <http://ukrstat.gov.ua>
3. Pol'ova T. Analiz demohrafichnykh zmin ta yakosti zhyttya naseleennyia u suchasniy Ukraini (Analysis of demographic change and quality of life in modern Ukraine). *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. – 2010. – № 2 (6). – P. 165-171.
4. Terets' V. Pryrodnyy rukh naseleennyia y depopulyatsiya v Ukraini na tli yevropeys'koyi demohrafichnoyi sytuatsiyi (The natural increase in population and depopulation in Ukraine in European demographics). *Ukrayina: aspekty pratsi*. – 2010. – № 4. – P. 19-23.
5. Shapoval A. Demohrafichnyy stan i problemy vidtvorennya naseleennyia Ukrainy (Demographic condition and reproduction problems in Ukraine). *Viche*. – 2009. – № 20. – P. 22-23.

Зоря Олександра Павлівна - кандидат соціологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: alex16.67@mail.ru

Zorya Olexandra Pavlivna – PhD in sociology, associate professor
Zaporozhya national technical university
Address: 64, Zhukovs'kyi Str., Zaporozhye, 69063, Ukraine
E-mail: alex16.67@mail.ru